

MILLIY IDENTITET VA ZAMONAVIY ARXITEKTURA: AN’ANA VA INNOVATSIYANING MUVOFIQLASHUVI

Ibragimov Shavkat Jovli o‘g‘li

Toshkent Arxitektura Qurilish Universiteti assistenti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada milliy identitet va zamonaviy arxitektura o‘rtasidagi murakkab munosabat o‘rganiladi. Globallashuv jarayonida mahalliy me‘moriy an‘analarning saqlanishi, transformatsiyasi hamda zamonaviy qurilish texnologiyalari bilan uyg‘unlashtirilishi masalalari tahlil qilinadi. Maqolada O‘rta Osiyo, xususan O‘zbekiston me‘morchiligi misolida milliy identitetni ifodalovchi arxitektura elementlari, ularning zamonaviy shaharsozlikdagi o‘rni va roli ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, muvaffaqiyatli zamonaviy arxitektura milliy xarakter va madaniy merosni innovatsion yondashuvlar bilan uyg‘unlashtira olgan holdagina haqiqiy identitetni ifodalay oladi.

Kalit so‘zlar: milliy identitet, zamonaviy arxitektura, madaniy meros, globallashuv, O‘zbekiston me‘morchiligi, an‘ana va innovatsiya, arxitektura semiotikasi.

1. KIRISH

Arxitektura — bu nafaqat binolar va inshootlar majmui, balki har bir xalqning o‘zini ifodalash tili, madaniy xotirasi va kelajakka bo‘lgan qarashidir. Tarix davomida turli sivilizatsiyalar o‘zlarining qadriyatlari, e‘tiqodlari va dunyoqarashlarini me‘moriy shakllarda mujassamlashtirgan. Bugungi kunda globallashuv va texnologik taraqqiyot me‘morchilikni tub o‘zgarishlarga olib kelmoqda: bir tomondan, zamonaviy materiallar va qurilish texnologiyalari butun dunyo bo‘ylab standartlashgan me‘moriy tilning tarqalishiga sabab bo‘lmoqda; boshqa tomondan esa, xalqlar o‘zlarining milliy va madaniy identitetini arxitektura orqali ifodalashga intilmoqda.

Ushbu ikki tendensiya o‘rtasidagi ziddiyat hozirgi zamon me‘morchiligining eng dolzarb muammolaridan birini tashkil etadi. Milliy identitet va zamonaviy arxitektura munosabatini o‘rganish nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham muhimdir. Bu masala davlat siyosati, shahar rejalashtiruvi, turizm rivojlanishi va fuqarolik jamiyatining shakllanishi bilan bevosita bog‘liqdir.

O‘zbekiston mustaqillikka erishgandan so‘ng milliy arxitektura identitetini qayta kashf etish va zamonaviy sharoitda yangicha talqin qilish masalasi alohida ahamiyat kasb etdi. Samarqand, Buxoro va Xivaning buyuk me‘moriy merosi zamirida shakllanayotgan yangi arxitektura qatlami qanday ko‘rinishga ega bo‘lishi kerak? Bu savol nafaqat me‘morlar, balki madaniyatshunoslar, tarixchilar va keng jamoatchilik e‘tiborini jalb etmoqda.

Milliy identitet — bu murakkab va ko‘p qirrali ijtimoiy-madaniy hodisa bo‘lib, u xalqning o‘zini anglashi, umumiy tarix, til, an‘analar va qadriyatlar asosida shakllanadi. Benedict Anderson “tasavvur qilingan hamjamiyatlar” (*imagined communities*) konsepsiyasini taklif qilgan bo‘lsa, Anthony Smith milliy identitetning oltita asosiy elementini ajratib ko‘rsatadi: umumiy nom, umumiy mif va tarixiy xotira, umumiy madaniyat, muayyan hududga bo‘lgan bog‘liqlik, umumiy iqtisodiyot va umumiy huquqiy tizim.

Arxitektura esa milliy identitetni moddiy shaklda ifodalovchi eng kuchli vositalardan biridir. Roland Barthes semiotikasi nuqtayi nazaridan, arxitektura — bu belgilar tizimi bo‘lib, u muayyan madaniy ma’nolarni uzata oladi. Binolarning shakli, bezaklari, nisbatlari va fazoviy tashkil etilishi ma’lum bir xalqning dunyoqarashi, estetik ideallari hamda ijtimoiy tuzilmasini aks ettiradi.

Tadqiqotchi Kenneth Frampton “tanqidiy regionalizm” (*critical regionalism*) konsepsiyasini ilgari surib, zamonaviy arxitekturaning eng maqbul yo‘li universal texnologiyalar va mahalliy madaniy an‘analar sintezi ekanini ta’kidlaydi. Bu yondashuv arxitekturaning “joyga tegishlilik hissi” (*sense of place*) sifatida ko‘rib chiqadi va mahalliy iqlim, relyef, materiallar hamda madaniy merosga asoslangan loyihalashni talab qiladi.

Shu bilan birga, Peter Zumthor “atmosfera” tushunchasini kiritib, arxitekturaning ruhiy ta’siri — binoning his-tuyg‘ular, xotiralar va madaniy ma’nolar bilan uyg‘unlashgan hissiy muhit yaratish qobiliyatini nazarda tutadi. Shu jihatdan milliy identitet arxitektura nafaqat vizual, balki hissiy darajada ham namoyon bo‘lishi mumkin.

O‘rta Osiyo va O‘zbekiston me’morchiligining o‘ziga xos elementlari asrlar davomida shakllanib, mintaqaning arxitektura identitetini tashkil etgan. Ushbu elementlarni bir necha guruhga ajratish mumkin.

O‘rta Osiyo me’morchiligining eng ko‘zga ko‘ringan xususiyatlaridan biri geometrik naqshlar va girih bezaklaridir. Islom san’ati ta’sirida rivojlangan bu naqshlar matematik aniqlik va badiiy go‘zallikning noyob uyg‘unligini ifodalaydi. Registondagi Ulug‘bek madrasasining peshtoq bezaklari, Ko‘k Gumbaz masjidining mozaikalari, Shohi Zinda ansamblining rang-barang koshinlari O‘zbekiston me’morchiligining jahonga mashhur namunalari.

O‘rta Osiyo me’morchiligida peshtoq — binoning old qismi, ya’ni kirish portali alohida ahamiyatga ega. Baland va muhtasham peshtoqlar nafaqat estetik, balki ramziy ma’no ham kasb etadi. Ular binoning muqaddas yoki ulug‘ maqomini ta’kidlab, tashrif buyuruvchini ichki fazoga ruhiy jihatdan tayyorlaydi. Temuriylar davri me’morchiligida bu tendensiya o‘zining yuksak cho‘qqisiga yetgan.

Katta gumbazlar va ulkan minoralar O‘rta Osiyo shaharlarining siluetini belgilab kelgan. Samarqanddagi Go‘ri Amir maqbarasi gumbazi, Buxorodagi Kalon minorasi

kabi inshootlar o‘z davrining muhandislik yutuqlari bo‘lib, bugungi kunda ham me‘moriy landshaftning dominant elementlari hisoblanadi.

An‘anaviy O‘rta Osiyo me‘morchiligida hovli markaziy fazoviy element sifatida namoyon bo‘ladi. Mahalliy iqlim sharoitlariga moslashgan ushbu tizim ichki fazoni tashqi muhitdan ajratib, oilaviy hayotning asosiy maydoni vazifasini bajargan. Hovlilar havzalar, daraxtlar va ayvonlar bilan boyitilib, yashash muhitining funksional va estetik sifatini oshirgan.

Mazkur elementlarning barchasi bir-biri bilan uzviy bog‘liq holda O‘zbekiston me‘moriy identitetining asosini tashkil etadi. Ularni zamonaviy arxitekturada qay tarzda talqin qilish mumkinligi esa bugungi me‘morlar va nazariyotchilar uchun muhim ilmiy hamda ijodiy izlanish mavzusidir.

Globallashuv jarayoni zamonaviy arxitekturaga ikki tomonlama ta’sir ko‘rsatmoqda. Bir tomondan, xalqaro kapital va texnologiyalar oqimi shaharlarni bir-biriga o‘xshash qilib, “joy hissi”ning yo‘qolishiga olib kelmoqda. Dunyoning turli hududlarida paydo bo‘layotgan “xalqaro uslub” (*International Style*) binolari makoniy identitetni zaiflashtirmoqda.

Boshqa tomondan esa, globallashuv yangi imkoniyatlarni ham ochib bermoqda. Zamonaviy qurilish texnologiyalari, ekologik materiallar va raqamli loyihalash vositalari me‘morlarga ilgari mavjud bo‘lmagan shakl hamda konstruksiyalarni yaratish imkonini bermoqda. Agar ushbu imkoniyatlar mahalliy madaniy an‘analar bilan uyg‘unlashtirilsa, noyob va o‘ziga xos me‘moriy yechimlar yuzaga kelishi mumkin.

Tadqiqotchi Suha Ozkan “regionalizm” tushunchasini kengroq ma’noda talqin qilib, har qanday mahalliy an‘ananing zamonaviy usullarga moslashish qobiliyatiga ega ekanini ta’kidlaydi. Masalan, malayziyalik me‘mor Ken Yeang tomonidan ishlab chiqilgan “bioklimatik arxitektura” yondashuvi zamonaviy texnologiyalarni Janubi-Sharqiy Osiyo iqlimi va madaniy an‘analari bilan muvaffaqiyatli uyg‘unlashtirgan.

O‘zbekistonda ham so‘nggi yillarda ushbu yo‘nalishdagi izlanishlar faollashdi. Zamonaviy talablarga javob beradigan, ammo an‘anaviy bezak elementlari va fazoviy tashkil etilishini saqlab qolgan binolar qurilmoqda. Biroq bu jarayon ayrim muammolarni ham yuzaga keltirmoqda:

- an‘anaviy elementlarning yuzaki qo‘llanishi;
- sun’iy identitet yaratish xavfi;
- me‘moriy ta’limdagi metodologik ziddiyatlar;
- tarixiy muhit bilan uyg‘unlikning buzilishi.

Jahon amaliyotida milliy identitet va zamonaviy arxitekturani muvaffaqiyatli uyg‘unlashtirgan ko‘plab namunalar mavjud. Ushbu tajribalar O‘zbekiston uchun ham muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Xitoy me'mori Wang Shu “Ningbo Tarix Muzeyi” loyihasida mahalliy an'anaviy qurilish materiallaridan zamonaviy tarzda foydalanib, “kollektiv xotira” arxitekturasini yaratdi. Eski binolardan yig'ilgan millionlab g'isht va toshlar yangi me'moriy tilga singdirildi. Ushbu loyiha nafaqat ekologik, balki madaniy jihatdan ham katta ahamiyatga ega bo'ldi.

Hindistonlik me'mor Balkrishna Doshi esa zamonaviy binolarni loyihalashda mahalliy iqlim, madaniyat va ijtimoiy an'analardan kelib chiqadi. Uning “Aranya Housing Project” loyihasi an'anaviy hovli tizimini zamonaviy uy-joy qurilishiga tatbiq etgan muvaffaqiyatli namunadir.

O'zbekistonda Toshkent shahridagi ayrim jamoat binolari ham milliy elementlardan foydalanish bo'yicha turli yondashuvlarni namoyon etadi. Masalan, Milliy kutubxona binosida gumbaz va peshtoq motivlari qo'llangan. Biroq ayrim mutaxassislar bunday yechimlarni yuzaki va dekorativ deb baholaydilar. Shu bilan birga, yosh me'morlar ijodida an'anaviy naqsh va geometrik tizimlarni zamonaviy fasad yechimlariga organik tarzda integratsiya qilishga bo'lgan intilish kuchaymoqda.

Milliy identitetni zamonaviy arxitektura samarali ifodalash uchun bir nechta metodologik yondashuvlarni qo'llash muhimdir.

Terrain yondashuvi, ushbu yondashuv mahalliy geografiya, iqlim va tabiatga asoslangan loyihalashni nazarda tutadi. O'zbekiston sharoitida bu issiq-quruq iqlimga mos fasadlar, tabiiy ventilyatsiya tizimlari, soyabonlar hamda mahalliy materiallardan samarali foydalanishni anglatadi.

Semiotik yondashuv, bu yondashuv an'anaviy me'moriy elementlarni nafaqat vizual, balki ma'naviy jihatdan ham qayta talqin qilishni ko'zda tutadi. Masalan, girih naqshlarini parametrik dizayn yordamida zamonaviy raqamli texnologiyalar asosida yaratish mumkin.

Jamoatchilik ishtirokidagi loyihalash, azkur yondashuv fuqarolarni me'moriy qarorlarni qabul qilish jarayoniga jalb etadi. Natijada milliy identitet “yuqoridan” yuklatilmay, balki jamiyatning ichki ehtiyojlari asosida shakllanadi.

Raqamli texnologiyalar va parametrik dizayn, Zamonaviy BIM tizimlari va generativ dizayn algoritmlari an'anaviy geometrik shakllarni yangi murakkablik darajasida amalga oshirish imkonini beradi. Bu esa milliy arxitektura elementlarini innovatsion shaklda rivojlantirishga xizmat qiladi.

7. XULOSA

Milliy identitet va zamonaviy arxitektura bir-biriga qarama-qarshi tushunchalar emas. Aksincha, ular o'zaro uyg'unlashgan holda yangi me'moriy sifatni yuzaga keltirishi mumkin. Zamonaviy arxitektura mahalliy madaniy merosdan uzilib qolsa, o'zining ruhiy va estetik mazmunini yo'qotadi. Shu bilan birga, an'anaviy me'morchilik zamonaviy texnologiyalar bilan boyitilmasa, rivojlanishdan to'xtab qolishi mumkin.

O‘zbekiston uchun ushbu masala alohida ahamiyatga ega. Samarqand, Buxoro va Xivaning boy me‘moriy merosi zamonaviy arxitektura rivojida ilhom manbai bo‘lib xizmat qilishi kerak. Ularning estetik va fazoviy tamoyillarini innovatsion texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirish bugungi o‘zbek me‘morlarining muhim vazifasidir.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, muvaffaqiyatli milliy zamonaviy arxitektura yaratish uchun:

- mahalliy madaniy merosni chuqur o‘rganish;
- zamonaviy texnologiyalardan ijodiy foydalanish;
- ekologik va iqlimiy omillarni hisobga olish;
- me‘moriy ta’limni takomillashtirish;
- jamoatchilik ishtirokini kuchaytirish zarur.

Xulosa qilib aytganda, milliy identitetni zamonaviy arxitekturada ifodalash doimiy ilmiy va ijodiy izlanishni talab qiluvchi murakkab jarayondir. Bu jarayonda an‘anaga hurmat va innovatsiyaga intilish o‘rtasidagi muvozanatni saqlash eng muhim omil hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Anderson, B. (1983). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.
2. Frampton, K. (1983). *Towards a Critical Regionalism: Six Points for an Architecture of Resistance*. Bay Press.
3. Smith, A. D. (1991). *National Identity*. University of Nevada Press.
4. Barthes, R. (1967). *Elements of Semiology*. New York: Hill and Wang.
5. Zumthor, P. (2006). *Atmospheres: Architectural Environments, Surrounding Objects*. Basel: Birkhäuser.
6. Ozkan, S. (2005). *Regionalism within Modernism*. Aga Khan Award for Architecture.
7. G‘aniyeva, N. (2019). *O‘zbek milliy me‘morchiligining zamonaviy talqini*. Toshkent: Fan nashriyoti.
8. Pugachenkova, G. A. (1994). *Samarqand. Buxoro*. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot.
9. Mankovskaya, L. Yu. (2006). *Tipologik asoslari zodchestva Sredney Azii*. Toshkent: Fan.
10. Yeang, K. (1994). *Bioclimatic Skyscrapers*. London: Artemis.
11. Doshi, B. V. (2018). *Architecture is a Humble Servant of Life*. Pritzker Architecture Prize Acceptance Speech.
12. O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi. (2021). *Milliy me‘morchilik: O‘tmish va zamonaviylik*. Toshkent: Yangi Nashr.